

הסיכום וניתוח השיר, ממערכי השיעור לשירת המאה ה-20

כתב וערך: המורה אלי פרה

שימו לב לסגל הרועד / נתן זך (מתוך "כל החלב והדבש" 1963)

שימו לב לסגל הרועד,
מששו את הרוח, היטב
געו בעץ. הוא ירק ובצמרת
מוריק עוד יותר והגזע
מאכל מעט אך עודו אוכל בכל פה
את לשד האדמה שאיננה
נראית כאן לעין בעיר.
שימו לב, מששו, געו היטב. כפלים
לשאוף את האור, להאיר
כל ענן. הוא עובר. והלילה
לא יאחר.

שיר מודרני למהדרין, העונה לכל הפרמטרים של שירה מודרנית. עם צירופי-לשון, מטאפורות ומסר חברתי מובהק. מאותם שירי *הגות* (*הגות: מחשבת, פילוסופיה) שעיקרם ברעיון חברתי, במסר ובהטפה. כך זה נשמע גם מדברי השיר, ממילות הציווי שבו והמסרים הברורים והחדים של דברי המשורר-מטיף. המשורר לוקח על עצמו תפקיד של "נביא-הזעם" לשמירה על הריאות הירוקות של העולם המודרני הקר והמנוכר. עולם בו הבטון והזכוכית והבניינים מכרסמים בטבע הירוק. הדובר-השר מצווה עלינו הקוראים "שימו לב לסגל הרועד", כותרת השיר היא גם המסר הברור של נושא השיר. מה משמעותה של כותרת זאת? ובכן, משלל הצבעים המצויים בשיר, דווקא הצבע הסגול נבחר להעביר את המסר. והוא לא סתם סגול, הוא גם רועד. צרוף-לשון מפתיע ולא מובן בהתחלה, אולם אם ניקח בחשבון את החשיפה לגילוי "גבעת האירוסים" שליד נחל פולג (בדרום נתניה) אשר בה נתגלה פרח "אירוס הארגמן" זן נדיר של פרח האירוס, נבין את משמעות כותרת השיר. הפרח נקרא אמנם "אירוס הארגמן", אך למעשה צבעו סגול. (צבע הארגמן אדום כהה, נקרא גם צבעי-מלך, אולם צבעו של האירוס הוא סגול כהה ולא ארגמני). ואם נדע גם, שמסביב לאירוע החשיפה של גבעת האירוסים התנהל מאבק ציבורי לשמר את האזור לשמורת-טבע מוגנת (היה מתוכנן להקים פרויקט עירוני) הפרח הזה הוא עדין, צומח רק פעם שנה בעונת החורף (פברואר) ורק בישראל, ועל כן הפך גם לסמלה של החברה להגנת הטבע. נבין את משמעותו של ה"סגול הרועד": ניתנת כאן מטאפורה למצבם של פרחים שצבעם סגול שהפכו לסמל. כלומר: הם נדירים, צריך לשמור עליהם ורעידתם היא מעין תיאור מצבם, רועדים שמא ייכחדו. צבעו הסגול של פרח, כל פרח (לאו דווקא אירוס הארגמן של רמת פולג, או אירוס הגלבוע) הוא *מיטונימיה* (*מיטונימיה – ראה במונחים לשירה). לשלל הפרחים העדינים והרכים המסמלים את היופי, את החיים, את הרכות והעדינות שצריך להיות לו לאדם ביחסו לטבע. כמו כן מוכר לנו פרח אחר שצבעו סגול (אירוס הנגב או הפרח בשם הסגל השלש-גוני מוכר יותר בשמו העממי: "אמנון ותמר" שכמה מעלי הכותרת שלו בצבע הסגול. גם הוא פרח עדין ויפה, ובמשוב מרחף של רוח קלילה נראה כרועד.

מכאן נבין, שהדובר בשיר מורה לנו לשים לב לאותם פרחי נוי יפים, לבל ניגע בהם, אלא רק להפיק הנאה מיופיו של הטבע, מיופֵים של החיים המדומים לפרחים. ומכאן נבין גם את שאר חלקי השיר.

השיר פונה אלינו הקוראים למצות את החיים, לשים לב לפרטים הקטנים בסיועם של החושים שלנו; קודם כל לשים לב, כלומר לשמור, לוודא, לראות, למשש, לגעת, לשאוף ואפילו לטעום, כי בסוף "וְהַלִּילָה לֹא יֵאָחֵר". הלילה כמטאפורה לסיום היום – לסיום החיים. זהו ביטוי לחידלון במיוחד כשניגוד "האור" מוזכר בשיר כנשימה כאוויר, "לְשִׁאוֹף אֶת הָאֵר". מבין השיטין (מבין השורות) נבין את ביקורתו של הדובר, את חששו, שאם לא נדע לשמר את מה שמשמל הסגול הרועד, כל תל וגבעה תיהפך לפרוייקט אורבני (עירוני) והאדמה תתכסה בבניינים ומדרכות ולא נראה בה אלא עץ שצמרתו מוריקה עדיין, אך גזעו "מְאָכָל מְעֵט אֶךְ עוֹדוֹ אוֹכֵל כָּל פֶּה אֶת *לְשֵׁד הָאֲדָמָה שְׁאִינָה" ... (*לְשֵׁד: כוח החיות, ובהשאלה – "עסיס החיים") האדמה מכוסה באבני-רחוב ומדרכות וכבישים ובטון של בניינים. הקריאה והפניה של הדובר נעשית במינון של פעלים וצוויים. עד השורה החמישית, כל שורה מתחילה בפועל: "שִׁימוּ לֵב"; "מְשִׁשׁוּ אֶת"; "גְּעוּ בְּעֵץ"; ואחר כך "מוריק"; ו"מְאָכָל". כי אחרת הכל יחלוף והלילה לא יאחר לבוא.

יש בשיר *קונוטציה לשיר אחר של נ. זך: "אני רוצה תמיד עיניים, כדי לראות את יופי העולם הזה...". (*קונוטציה; ראה במונחים לספרות) בשיר שלפנינו מבקש הדובר ממנו הקוראים, להתנער מהשגרה ולהתבונן בצמרת העץ הירוקה יותר, אף על פי שהגזע מעט פגום (מְאָכָל, כמו הסנה הבוער שאינו אֶכָל), והאדמה לא נראית לעין, כי הבנייה וההתפתחות העירונית מכסה אותה ובטרם המדרכות והבתים ישתלטו עליה, על האדם לחפש את הדרך, לחפש משמעויות ולמצוא טעם לחיים.

גם במבנה השיר יש מסר ומשמעות. כל השיר מסתכם ב- 11 שורות שהולכות ומתקצרות (השורה האחרונה היא הקצרה ביותר – 2 מילים), מרמז אולי על אפשרות של מציאות קשה, שאם לא נעשה כדבריו וכעתו הימים שנתרו לנו עלי אדמות ילכו ויתמעטו עד להיעלמותם של פניי-טבע ירוקים וסגולים זהו ביטוי לקוצר הימים שנתרו לנו עלי אדמה. למרות שהשיר כולו כתוב כבית אחד שלם, יש בתוכו חלוקה פנימית, שנוצרה בעזרת החזרות. שורה 1-7 חטיבה אחת – שימו לב. ומשורה 8-11 חטיבה שנייה. החטיבה השנייה פותחת בסיכום החטיבה הראשונה באמצעות הפעלים: שימו לב, מששו, געו. ולא סתם לשים לב ולגעת, ובשיר נאמרים הדברים בכפולות. פעמיים נאמר בשיר "שימו לב"!

פן נוסף, בולט מאוד, המאפיין את השיר כשיר מודרני הוא הפסיחה. כמו בשירו האחר של זך "אני תמיד רוצה עיניים", כל שורה מסתיימת בפסיחה המדגישה את הזרימה המהירה בין הפעלים והצוויים, אך מדגישה את העצירה המותחת של משמעות הפעלים: לשים לב!, למשש! לגעת! למשל: בשורה השנייה "מְשִׁשׁוּ אֶת הָרוֹחַ, הֵיטֵב" פוסחת ומדלגת אל השורה השלישית: "גְּעוּ בְּעֵץ. הוּא יִרְק וּבְצִמְרָתוֹ" וממנה אל השורה שלאחריה: "מוריק עוד יותר וְהַגְזֵע" וממנה אל השורה אחריה: "מְאָכָל מְעֵט אֶךְ" [...] וכן הלאה עד לסיום החטיבה הראשונה של השיר המסתיימת בסוף משפט בנקודה: "נְרָאִית פֶּאן לְעֵין בְּעֵיר". ומכאן מתחילה החטיבה השנייה בשיר, גם היא בפסיחות ודילוגים בין שורות.

דרכי עיצוב :

- א. הסגול הרועד כמטאפורה ו*מיטונימיה לכל מה שמבטא הטבע ו"הריאות הירוקות".
 (***מיטונימיה** – ראה במונחים) כך גם הצרוף הלשוני "למשש את הרוח" "לשאוף את האור".
 הסגול הוא שילוב של כחול ואדום על כן נקרא גם פרח האירוס הנדיר שנתגלה בכמה מקומות בארץ (בדרום נתניה ונס-ציונה) נקרא אירוס הארגמן.
 כלומר לספוג אלינו בחושינו כל מה שמסמל את הטבע, האור והרוח וצבעי הפרחים, לשים לב, לשמור בטרם יהיה מאוחר.
- ב. **מוטיב הרעידה**. מביעה את חששו של הדובר לסגול הזה, הוא נדיר הוא לא בר קיימא, הוא עומד להעלם. אם לא נשים לב. אם לא נשמור.
- ג. **מוטיב הרוח והאור**. כמו הרוח גם האור מתקשרים לתנועה, לאנרגיות האופפות אותנו. במקום לשאוף אוויר אנו אמורים לשאוף אור. הענן גם הוא מטאפורה לדבר שלילי, לצל מאיים, לניגוד של בהירות. הענן מסתיר את השמש, את האור. לאור שנשאף יש כוח עצום להעביר את הענן, להעלים אותו מחיינו לפחות עד שיגיע הלילה, קרי מטפורה לסוף החיים וסוף המראות, שנגדו לא נוכל להלחם.
- ד. **מוטיב הצבעים**. הצבעים בשיר הם: סגול, ירוק, חום (צבע האדמה) ושחור (הלילה) הסגול מסמל הוא צבע האירוס מצב ביניים שעדיין מאפשר לנו לראות את הירוק והחום שהם מסמלים החיים – צמיחה ואדמה. משחק הצבעים הסגול והירוק – שניהם אינם צבעי יסוד. הסגול מבטא את השקיעה, העצב ואת חוסר המנוחה, ואילו הירוק על גווניו השונים מסמל את החיים, הפריחה. שני הצבעים מבטאים את מכלול החיים על מורכבותם, על הטוב והרע שבהם. הצבעים מעצבים את מוטיב הזמן, שבא לידי ביטוי באמצעות הצבעים ובאמצעות היגדים ישירים – אור, לילה.
- ה. **הפעלים והצויים**. הדובר-השר מדרבן אותנו לפעולה בעזרת פועלי ציווי: שימו לב, געו, מששו. עשו זאת כעת פן נאחר ונאבד את הטבע. לכן רוב הפעלים פעילים. והמשפטים הם פועליים.